

DER UNTERGANG

Lesmateriaal bij fragmenten uit de film

Vak: Geschiedenis

Niveau: bovenbouw havo/ vwo

Duur: 2 lesuren

Inclusief antwoordmodel en werkbladen

Colofon

In 2015 is het 70 jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog eindigde. Om hierbij in de klas stil te staan heeft het Duitsland Instituut dit lesmateriaal bij de film 'Der Untergang' ontwikkeld.

Redactie Alexander Lemonakis, eindredactie: Andrea Jansen, Wiebke Pittlik – Duitsland Instituut Amsterdam
Rechten van screenshots © 2008 Constantin Film AG, München

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1.1 Gegevens over <i>Der Untergang</i>	4
1.2 De film.....	4
2. Lesmateriaal	5
Fragment 1: De mens Hitler	6
Vragen en antwoorden bij fragment 1	7
Fragment 2: Hitlers entourage.....	8
Vragen en antwoorden bij fragment 2	9
Scene 3: De totale oorlog – Slag om Berlijn.....	10
Vragen en antwoorden bij fragment 3	11
Extra opdrachten / vragen na de film	12
Werkblad: De mens Hitler.....	13
Werkblad: Hitlers entourage	14
Werkblad: De totale oorlog – Slag om Berlijn.....	15

Inleiding

De speelfilm 'Der Untergang' (2004) gaat over de ondergang van het Derde Rijk en het einde van de Tweede Wereldoorlog. We zien de laatste dagen van dictator Adolf Hitler en zijn getrouwen in de ondergrondse *Führerbunker* in Berlijn, kort voordat het Russische leger Berlijn veroverd. Het verhaal wordt uit het perspectief van de jonge secretaresse Traudl Junge verteld. Het scenario is gebaseerd op haar dagboeknotities en het historische onderzoek van schrijver Joachim Fest.

'Der Untergang' is de eerste Duitse speelfilm waarin de persoon Hitler in diens laatste dagen centraal staat. Tegelijk laat dit knap geconstrueerde drama het morele verval en de rauwe realiteit zien van een maatschappij na 12 jaar nationaal-socialistische dictatuur en heerschappij van een mensenverachtende ideologie.

Met meer dan 4,5 miljoen bezoekers in 2004 was *Der Untergang* in Duitsland een groot succes. Nationaal en internationaal oogstte de film veel lof. Hij werd zelfs genomineerd voor een Oscar. Maar kritiek was er ook. Regisseur Oliver Hirschbiegel zou Adolf Hitler te menselijk hebben gemaakt en daarmee empathie opwekken voor hem. Ook zou de film de gruweldaden van de nazi's bagatelliseren en wordt voorbijgegaan aan de Holocaust.

Ondanks de kritiek levert de film een belangrijke bijdrage aan het herdenken van de misdaden van het nazi-bewind in de Tweede Wereldoorlog. En de kritiek biedt stof voor een interessante discussie in de les.

Dit lesmateriaal bevat verschillende opdrachten. De opdrachten horen bij drie verschillende scènes die elk een zwaartepunt van de film (en in historische context) zijn.

1.1 Gegevens over *Der Untergang*

Regie:	Oliver Hirschbiegel
Draaiboek/ productie:	Bernd Eichinger
Genre:	Drama
Première in Duitsland:	16.09.2004
Première in Nederland:	04.11.2004
Leeftijdsadvies (Duitsland):	vanaf 12 jaar
Speelduur:	155 Minuten
Hoofdrollen:	
	Bruno Ganz als Adolf Hitler
	Alexandra Maria Lara als Traudl Junge
	Ullrich Matthes als Joseph Goebbels
	Juliane Koehler als Eva Braun
	Corinna Harfouch als Magda Goebbels

1.2 De film...

- ... gaat over de ondergang van het Derde Rijk en het einde van dictator Adolf Hitler.
- ... beschrijft de laatste dagen en weken in de *Führerbunker* in Berlijn (mei/april 1945).
- ... berust op een boek van Joachim Fest en de ervaringen van Hitlers privésecretaresse en is gebaseerd op ware gebeurtenissen.
- ... wordt voor het grootste gedeelte verteld uit oogpunt van de 22- jarige secretaresse Traudl Junge.
- ... laat in de eerste scène zien hoe Traudl de secretaresse van Hitler wordt (november 1942), daarna speelt de film in de laatste twee weken van de oorlog (april/ mei 1945).

2. Lesmateriaal

Voor dit lesmateriaal hoeft niet de hele film bekeken te worden. Er zijn drie belangrijke scènes uit de film geselecteerd. Elk fragment wordt inhoudelijk, puntsgewijs behandeld. Daarna volgen drie vragen voor de leerlingen; een kijkvraag, een discussievraag en een huiswerk-/ zoekopdracht.

Bij de fragmenten en de opdrachten staat de tijdsduur aangegeven. In totaal beslaat het lesmateriaal 2 lesuren van 50 minuten. U kunt eventueel kiezen om een selectie maken, de scènes zijn namelijk ook los te behandelen.

In deze handleiding vindt u naast de opdrachten ook een antwoordmodel. De leerlingenopdrachten zijn als kant en klare werkbladen bijgevoegd.

Het lesmateriaal behandelt de volgende drie belangrijke punten in de film:

1. **Hitler als mens: beschrijving van de persoon Hitler**
2. **Hitlers entourage**
3. **De totale oorlog – Slag om Berlijn**

Na deze drie scènes volgt een aantal extra opdrachten.

Fragment 1: De mens Hitler

Minuten: 01:15 – 06:15 (5 minuten)

Still uit de film, minuut 3:29

01:15 – 04:15 minuten

- November 1942: Traudl Junge solliciteert bij Hitler als persoonlijke secretaresse
- Secretaresses: inleiding over Hitlers omgeving
- Hitler begroet de meisjes, en geeft ieder meisje persoonlijke aandacht

04:15 – 06:15 minuten

- De menselijke kant van Hitler
- Menselijk, vriendelijk, hulpvaardig en dierenvriend. Geeft fout bij zijn dictaat toe.
- Dicteerscène Traudl en Hitler
- Secretaresse maakt foutje. Hitler: *“das probieren wir gleich nochmal“*

Vragen en antwoorden bij fragment 1 (15 minuten)

1. Kijken: a) Omschrijf de Hitler die je ziet. B) Wat weet je over de persoon Adolf Hitler?

Mogelijke antwoorden a): Hitler komt vriendelijk over, hij is geïnteresseerd en een dierenvriend. Hij is empathisch, charismatisch en geeft toe dat hij een fout gemaakt heeft bij het dicteren. Hij komt niet als “het kwaad” over of als de “grote onmenselijke dictator”. Hij wordt menselijk weergegeven.

Mogelijke antwoorden b): Adolf Hitler (20.4.1889 - 30.4.1945), 1933-1945 Rijkskanselier, *Führer* en dictator van het Derde Rijk. Tweede Wereldoorlog, antisemitische en racistische ideologie ('Mein Kampf'), nationaal-socialisme, Holocaust, NSDAP.

2. Discussie: In Duitsland maakte de film veel discussie los. Daarbij ging het over de vraag of je Hitler van zijn menselijke kant mag laten zien. Begrijp je de discussie? Wat vind je zelf?

Achtergrondinfo: De film zorgde voor een heftige discussie over de omgang met de Duitse geschiedenis en de persoon Hitler. Critici vonden het portret te menselijk en historisch niet objectief en correct. Meeleven met de mensen in de *Führerbunker*, dat ging sommigen te ver. De film heeft hiermee een taboe doorbroken.

Anderen meenden dat de ‘persoonlijke’ Hitler in de film kan helpen om de geschiedenis te begrijpen; Hitler was geen ‘monster’ of ‘het kwaad’. Hij was een mens. Een soms vriendelijke man, die onmenselijk wreed kon zijn. Je kunt de macht die Hitler had over zijn medestanders alleen begrijpen als je hem leert kennen. Het moet inzichtelijk gemaakt worden waarom zo veel mensen door hem gefascineerd waren. Laat de leerlingen eventueel het artikel: *The Passion of the Christ was erger* lezen op Duitslandinstituut.nl, waarin scholieren over de discussie aan het woord komen. <http://duitslandinstituut.nl/artikel/2078/the-passion-of-the-christ-was-erger>

3. Huiswerk/ opzoeken: In het fragment komen vaak de begrippen *Führer* en *Heil mein Führer* voor. Zoek op wat het *Führerprinzip* is.

Het *Führerprinzip* is een politiek concept en een propagandavorm in het Duitse nationaal-socialisme. Hitler had niet alleen militaire macht, maar ook op politiek en op gerechtelijk gebied het opperbevel, zonder controlerende instanties. De leider is de enige die beslissingen neemt.

Fragment 2: Hitlers entourage

Minuten: 11:35 – 20:10 (8.30 minuten)

Still uit de film, minuut 17:55

11:35 - 14:05 minuten

- Einde van de Tweede Wereldoorlog is in zicht, gesprek tussen Hitler en Himmler – Himmler adviseert vredesgesprekken te voeren, generaals zijn bezorgd – Hitler weigert – “Berlijn wird fallen”

14:05 - 16:10 minuten

- Hitler en Speer: visioenen Hitlers Derde Rijk en Germania
- Alle betrokkenen willen Hitler overtuigen Berlijn te verlaten

16:10 – 17:53 minuten

- Kinderen bij luchtafweergeschut/ vader-zoon-scène: vader wil zijn zoon “naar huis” halen, kinderen moeten stoppen met oorlogje spelen, “de oorlog is voorbij”, kinderen zeggen dat ze een eed hebben afgelegd voor Hitler en dat ze weerstand moeten bieden

17:55 – 20:10 minuten

- Generaals proberen Hitler de uitzichtsloze situatie in Berlijn laten zien/ Gesprek met Goebbels

Vragen en antwoorden bij fragment 2 (15 minuten)

- 1. Kijken: Waar gaat deze scène over en welke personen uit Hitlers entourage komen in de scène voor?**

Antwoord: Hitlers getrouwen: Heinrich Himmler, Albert Speer, Reichsmarschall Hermann Göring, Joseph Goebbels. In deze scène proberen Hitlers generaals hem ervan te overtuigen dat hij moet vluchten en Berlijn moet verlaten. De oorlog is beslist, er is geen andere uitkomst meer mogelijk.

- 2. Discussie: Wat valt je op aan deze mensen? Waarom gaan ze niet tegen Hitler in? Wat hadden ze anders kunnen doen? Hebben de generaals ook een eigen verantwoordelijkheid?**

Achtergrondinfo: De generaals werden tijdens de processen van Neurenberg (1945-1949) aangeklaagd en beschuldigd. De meesten zijn veroordeeld voor oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. (zie ook vraag 3). Na de oorlog werd voor het Duitse leger het principe van de *Innere Führung* ingevoerd. Dit betekent dat Duitse soldaten staatsburgers in uniform zijn, die in overeenstemming met hun eigen verantwoordelijkheid en geweten en met de Duitse grondrechten handelen. Ze hoeven dus niet blind bevelen uit te voeren als die in strijd zijn met de Duitse grondrechten.

Waarom denk je dat de film 'Der Untergang' heet?

Antwoord: De film gaat over de val van het Derde Rijk, het verlies van de Tweede Wereldoorlog, en over de persoonlijke val en dood van Adolf Hitler.

- 3. Huiswerk/ opzoeken: Wie zijn Speer, Himmler, Göring en Goebbels? Onderzoek deze personen en hun positie in het Derde Rijk. Zoek ook op wat er met hen na het einde van de oorlog in 1945 is gebeurd.**

Reichsmarschall Hermann Göring: 1893-1946, hoofd Duitse Luftwaffe en minister-president Pruisen. Heeft na zijn proces in Neurenberg in 1946 zelfmoord gepleegd in een militaire gevangenis.

Albert Speer: 1905-1981, architect, minister van wapenmaking. Persoonlijke vriend van Hitler. Werd bij het Neurenbergproces veroordeeld tot 20 jaar gevangenschap. Vrijgelaten in 1966. Tegenstrijdig gedrag in laatste oorlogsjaren. Publiceerde dagboek en autobiografie over nazi-tijd en gevangenschap. Gestorven in 1981 in Londen.

Heinrich Himmler: 1900-1945, chef van SS, politie, Gestapo en Sicherheitsdienst. Eén van de hoofdverantwoordelijken voor de Holocaust, de terreur en willekeur in de bezette gebieden. Viel Hitler af en werd op 29 april 1945 van zijn functies ontheven. Pleegde 23 mei 1945 zelfmoord.

Joseph Goebbels: 1897-1945, vertrouwenspersoon van Hitler, leider van de rijkspropaganda en rijkscultuur. Heerste over de pers, radio, film, kunst en cultuur en overtuigde zo veel Duitsers van de nazi-ideologie. Medeverantwortelijk voor Novemberpogrom 1938, deportaties en Holocaust. Riep de 'totale oorlog' uit. Pleegde op 1 mei 1945 zelfmoord.

Fragment 3: De totale oorlog – Slag om Berlijn

Minuten: 35:00 – 41:00 + 1:21:45-1:24:45 (9 minuten)

Still uit de film, minuut 35:45

35:00 – 37:20 minuten

- Generaal Weidling wordt tot 'Kampfkommandant' van Berlijn benoemd – *“Es wäre besser, er hätte befohlen mich zu erschießen, dann ginge dieser Kelch an mir vorüber“.*
- Gevechtsscènes in Berlijn – we zien de strijd om de huizen en de burgerbevolking. Doden en gewonden, de jongen van het luchtafweergeschut (scène 2) is weer te zien.
- Bommen en schoten in de directe omgeving van de Führerbunker.
- Geen Duitse geweren, geen Duitse aanval, *“Hitler hat nichts mehr zu verlieren“.*

37:20 – 41:00 minuten

- Hitler en zijn generaals – de vijand heeft Berlijn omsingeld, wijk is bezet.
- Steiners aanval lukt niet.
- Hitler is woedend en zegt dat hij iedereen had moeten liquideren, net zoals Stalin dat deed.

1:21:45 – 1:24:45

- Hitler en generaals in beeld: volledige ineenstorting van de Wehrmacht, geen voorraden en munitie meer.
- Tijdens de Slag om Berlijn zijn meer dan 20.000 officieren gestorven. Hitler: *“Dafür sind die jungen Leute doch da“.*
- Hitler smeedt nieuwe aanvals- en bevrijdingsplannen – mobilisatie van niet-bestaande reservetroepen.

Vragen en antwoorden bij fragment 3 (15 minuten)

1. Kijken: Hoe ziet Hitler de situatie in de strijd om Berlijn?

Mogelijke antwoorden: Hitler wil niet inzien dat Berlijn omsingeld is en de oorlog is verloren. Hij is ervan overtuigd dat Berlijn stand kan houden, zelfs als mislukkingen aan de orde van de dag zijn. In enkele momenten in de film zegt hij zelf dat de oorlog is verloren, maar zijn mening verandert dan weer meteen. Hij houdt de generaals voor de slechte vooruitzichten verantwoordelijk, maar blijft geloven dat hij de situatie kan veranderen.

2. Discussie: In de strijd om Berlijn zijn 20.000 officieren gestorven. Hitler antwoordt daarop: "Dafür sind die jungen Leute doch da" – Wat bedoelt hij daarmee? Wat zegt dit over hem? Is dit de 'totale oorlog'?

Mogelijke antwoorden: Die uitspraak maakt duidelijk dat individuele levens voor hem geen waarde hebben. Hij accepteert hun lot. Ook blijkt hieruit de grootheidswaan van de dictator. Hitler uitspraak kan je zo interpreteren dat het in de laatste oorlogsweken om een totale oorlog handelt. De "totale oorlog" dient de totale vernietiging van de vijand, waardoor ook alle burgers en niet-militaire delen van de maatschappij belangrijk en beslissend zullen zijn voor de uitkomst. Het zinloze sterven van duizenden jonge soldaten is volgens Hitler gewoonweg een deel van de totale oorlogsschade, zonder alternatief.

3. Huiswerk/ opzoeken: Hoe gaat het met de Duitsers, in het bijzonder de Berlijnse bevolking, in de laatste weken van de oorlog in april/ mei 1945? Zoek op internet op en schrijf een brief of een dagboekverslag van een inwoner van Berlijn in deze tijd.

Achtergrondinfo: De strijd om Berlijn duurde van 16 april tot 2 mei 1945. Het was het laatste belangrijke gevecht van de Tweede Wereldoorlog. De strijd om Berlijn staat symbool voor de meedogenloosheid van de oorlog in Europa. In de Slag om Berlijn vonden 170.000 soldaten de dood en meer dan 500.000 raakten gewond. Tienduizenden burgers stierven in deze strijd.

Ook voordat de Slag om Berlijn begon, leed de bevolking al zwaar onder de oorlog. Water- en hongersnood, gevechten, bominslagen en verwoeste huizen zorgden dat een groot deel van de Berlijnse bevolking de stad reeds voor de laatste strijd verlaten had. De angst voor vergeldingsacties van het Russische leger was enorm en veel mensen pleegden zelfmoord.

Extra opdrachten / vragen na de film

1. Zie je deze scènes als speelfilm of als (drama) documentaire? **Schrijf een korte recensie over de film.** (Tevens mogelijk voor extra opdracht 2, 3, en 4).
2. Is de film volgens jou 'gevaarlijk'? Worden de nazimisdadigers bijvoorbeeld vermenselijkt en minder als mythe getoond en worden hun daden door deze film gebagatelliseerd? **Schrijf een korte tekst over de vraag of men Hitler in deze vorm mag tonen?**
3. De film krijgt als kritiek dat de Holocaust en de misdaden tegen de Joodse bevolking niet of nauwelijks worden getoond. **Schrijf op deze kritiek een commentaar en vergelijk met je buurman/ buurvrouw.**
4. **Discussieer** in de klas over de reacties op de film in Duitsland, Nederland en andere landen. Waarom was de film een internationaal succes?
5. Zou deze film verplicht aan Nederlandse scholieren getoond moeten worden? Zo ja, waarom en vanaf welke leeftijd? **Bedenk een voor- en een tegenargument.**

Werkblad: De mens Hitler

1. Kijken:

Omschrijf de Hitler die je ziet, wat is hij voor iemand in dit fragment?

Wat weten jullie over de persoon Adolf Hitler?

2. Discussie:

In Duitsland maakte de film veel discussie los. Daarbij ging het over de vraag of je Hitler van zijn menselijke kant mag laten zien. Begrijp je die discussie? Wat vind je zelf?

3. Huiswerk/ opzoeken:

In de scène komen vaak de begrippen **Führer** en **Heil mein Führer** voor. Zoek op wat het begrip **Führerprinzip** betekent.

Werkblad: Hitlers entourage

1. Kijken:

Waar gaat dit fragment over (thematisch) en welke personen komen in de scène voor?

2. Discussie:

Wat valt je op aan deze mensen? Waarom gaan ze niet tegen Hitler in? Wat hadden ze anders kunnen doen? Hebben de generaals ook een eigen verantwoordelijkheid?

Waarom denk je dat de film 'Der Untergang' heet?

3. Huiswerk/ opzoeken:

Wie zijn de getoonde personen Speer, Himmler, Göring en Goebbels? Onderzoek deze personen en hun positie in het Derde Rijk. Zoek ook op wat er met hen na het einde van de oorlog in 1945 is gebeurd.

Werkblad: De totale oorlog – Slag om Berlijn

1. Kijken:

Hoe ziet Hitler de situatie in de strijd om Berlijn?

2. Discussie:

In de strijd om Berlijn zijn 20.000 officieren gestorven. Hitler antwoordt daarop: “Dafür sind die jungen Leute doch da” – Wat bedoelt hij daarmee? Wat zegt dit over hem?

Is dit de ‘totale oorlog’?

3. Huiswerk/ opzoeken:

Hoe gaat het met de Duitsers, in het bijzonder de Berlijnse bevolking, in de laatste weken van de oorlog in april/ mei 1945?

Zoek dit op internet op en schrijf een brief of een dagboekverslag van een inwoner van Berlijn in deze tijd.